

Милош ОКУКА*

ОД НИША, БЕОГРАДА И НОВОГ САДА
ДО БАЊА ЛУКЕ И ПОДГОРИЦЕ
Српски стандардни језик и његове варијанте

УВОДНА НАПОМЕНА

Године 1998. на *Научном скупу слависта у Вукове дане* у Београду и Новом Саду поставио сам тезу о српском стандардном језика као полицентричном језику који се реализира у више варијаната. Рад са скупа објављен је 2000. године на њемачком језику под насловом „Standardsprache in Theorie und Praxis” у часопису *Die Welt der Slaven*. Убрзо затим (2001, 2004) Милорад Радовановић је прихватио основне његове поставке и с новом аргументацијом допунио социолингвистичку типологију српског језика. У новије вријеме (2005) Милорад Дешић критички се осврнуо у *Српском језику* на Радовановиће закључке и указао како на цјеловитост српског књижевног језика тако и на његову варијантност.¹ Будући да се ту крију одређене противрјечности и неслагања те да су, изгледа, изворне мисли и материјал домаћој јавности остали углавном непознати, осјетио сам потребу да се поново вратим тој теми и да је шире образложим, особито на основу сазнања до којих је у међувремену дошла србистика и славистика.

СТАТУС СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА И
ПРОСТОР ЊЕГОВЕ УПОТРЕБЕ

Српски језик је један од јужнословенских језика који се развио из штокавског језика-дијасистема. То је дакле језик Срба који се говори у Србији, Црној Гори, Босни и Херцегови и Хрватској те у мањим енклава-

* Редовни професор на Универзитету, Минхен

¹ Прецизни подаци наведени су у литератури.

ма у Словенији, Мађарској, Румунији, Македонији и Албанији. Он је језик и Црногораца који су се национално конституирали тек у 20. вијеку без језика као идендитетског националног елемента, нешто слично као што је створена аустријска нација с њемачким језиком као матерњим.

Штокавски језик-дијасистем² баштине и други јужнословенски народи, Хрвати и Бошњаци. Хрвати, међутим, посједују још два језика-дијасистема: чакавски и кајкавски, који су са генетско-лингвистичког становишта засебни језици. У њиховом националном конститурању важну улогу играо је и језик, и то схваћем у општем смислу, тј. језик Хрвата = хрватски језик. Од 19. вијека заједнички национални идиом им је штокавски.

Бошњаци су, као и Срби и Црногорци, сви штокавци. Заједно с Хрватима и Србима дијеле (баштине) штокавске дијалекте (односно неке њихове говоре), више хрватске староштокавске, односно више српске новоштокавске. Они су најмлађа нација формирана на српскохрватском језичком простору стицајем посебних повијесних околности од времена коначног завршетка исламизације до 90-тих година 20. вијека.

² Штокавски језик-дијасистем чине сљедећи дијалекти: а) *новоштокавски*: источнохерцеговачко-крајишки (ијекавски), западнохерцеговачко-приморски (икавски), шумадијско-војвођански (екавски); б) *староштокавски*: зетско-рашки (ијекавски), косовско-ресавски (екавски), средњобосански (ијекавски), посавско-подравски (икавски, икавско-екавски односно икавско-јекавски); ц) *средњоштокавски*: призренско-јужноморавски, сврљишко-заплањски, тимочно-лужнички (екавски). Срби су говорници екавских и ијекавских дијалеката (укупно *осам*). Икавски говоре само у једном малом дијелу Босне у окружењу Хрвата (и Бошњака) икаваца. Црногорци су говорници српских дијалеката, (источнохерцеговачко-крајишког и зетско-рашког). Хрвати су говорници *четирију* штокавских дијалеката: западнохерцеговачко-приморског (икавског новоштокавског), посавско-подравског (икавског [и икавско-екавског односно икавско-јекавског], староштокавског) средњобосанског (ијекавског староштокавског) и источнохерцеговачко-крајишког (ијекавског новоштокавског). У њима су неједнако заступљени. Искључиво хрватски дијалекат је старији посавско-подравски, а новијим западнохерцеговачко-приморским говоре и Бошњаци. Старијим ијекавским дијалектом (средњобосанским) говоре и Бошњаци и Срби, а у новом ијекавском (источнохерцеговачко-крајишком) Хрвати су, као и Бошњаци, релативно слабо заступљени (нпр. у Дубровнику и околини, понегдје у Босни и Херцеговини и другдје, у неким предјелима у Славонији, у Жумберку гркокатолици, Бошњаци нешто више у источној Босни и западној Србији). Осим тога, један мали дио Хрвата говори и зетско-рашким и шумадијско-војвођанским дијалектом те призренско-јужноморавским на Косову и у румунском дијелу Баната. Бошњаци, уз то, говоре и зетско-рашким дијалектом (о томе опширно Окука 2007, Ивић 1998-2001, Лисац 2003).

У основици српског књижевног језика налазе се ијекавски и екавски новоштокавски дијалекти, источнохерцеговачко-крајишки и шумадијско-војвођански. Но овај посљедњи само је дјелимично партиципирео у језичкој структури: темељни граматички систем у свим варијантима српског књижевног језика јесте систем источнохерцеговачко-крајишког дијалекта. Језичка надградња му је аутономна. У основици хрватског књижевног језика стоји источнохерцеговачко-крајишки дијалект, али је у његову обликовању дјелимично судјеловао и западнохерцеговачко-приморски дијалект. И његова језичка надградња је аутономна. И у основици босанског (бошњачког) књижевног језика налази се источнохерцеговачко-крајишки дијалект. Језичка надградња му је већим дијелом хибридизација српске и хрватске књижевнојезичке традиције, с неким бошњачким посебностима.

Српски језик је генетски близак бугарском, македонском и словеначком језику. Са хрватским и босанским (бошњачким) језиком чврсто је везан не само генетски него и социолингвистички јер су у повијести били дужи периоди њихова заједничког живота и стандардизације и/или напоредног хода, јер међу тим језицима на нивоу стандарднојезичких узуса и њихових реализација постоји велики степен разумљивости или чак потпуна разумљивост.

Повијесно гледано, српски језик је језик ћириличног писма. Оно, то писмо, до пред крај 19. вијека (с мањим изузецима) у Срба је било и једино. Од тада до данас, најприје у аустроугарским земљама па онда у трима Југославијама, употребљавало се напореда, прво ограничено а онда све шире и доминантније, и латиничко писмо. Успон латинице последицом је, на једној страни, дужег заједничког живота у вишенационалној политичкој, културној и интеракцијској заједници, а на другој страни, последицом модернизације, експанзијом медија, језичком европеизацијом, глобализацијом и европском интеграцијом уопште. Иако је ћирилично писмо у свим трима (српским и црногорским) државама (републикама) у којима се употребљава српски језик званично примарно писмо, функционално и стварно латиничко писмо му је све конкурентније и у пракси доминантније. Оно што је важно нагласити јесте то да ни једном ни другом писму на цијелом језичком простору не стоје законске запрете за њихову употребу. Тако је српски језик јединствен по својој двоалфабетности. Генерације ученика по правилу се описмењавају у двама графичким системима, што је, у неким особинама, слично билингвизму.

Српски стандардни језик употребљава се у државама (републикама) Србији, Црној Гори и Републици Српској (БиХ) као службени језик и језик комуникације. Његову правну (уставну и законску) проблематику, како на унутрашњем плану тако и с међународним конвенцијама, регулирају, за сада, Устав Републике Србије (и Статут Аутономне Покрајине Војводине), Устав Републике Црне Горе и Устав Републике Српске те из њих изведени закони о службеној употреби језика и пис (а)ма. Тиме је он (ако то није другачије прописано) и службени језик других народа који живе на тим просторима (Црногорцима, Хрватима, Бошњацима, Муслиманима, Ромима, Јеврејима и др.). Уз то он игра улогу посредника типа *lingua communis* на свим разинама у многим јавним и приватним комуникацијама не само унутар „матерњих говорника” него и са говорницима других несродних или мање сродних језика (нпр., поред горе наведених народа, с Мађарима, Албанцима, Турцима, Русинима, Словацима, Чесима, Бугарима и др.). Он је дакле главни језик „у медијима (закони гледаности, слушаности, тиража, тржишта), али и у издаваштву, високом школству, масовној култури, и другде у јавном животу, где закони великих бројева диктирају често појединачне и групне изборе, подржавани уз то честом етничком и језичком измешаношћу породице, захтевима лакше и брже, те успешније социјалне промоције, образовним могућностима, покретљивошћу становништва, и сличним разлозима. Зато је присуство диглосије, јасно, у неком рационалном смислу неизбежно, као и свуда у вишејезичким заједницама нашега света” (Радовановић 2006, 65).

Са језичко-етничког становишта простор на којем се употребљава српски језик није дакле хомоген. Српски језик је само *већински језик* на грубом географском потезу од Ниша, Београда и Новог Сада до Бања Луке и Подгорице те језик (све)опште комуникације. Према подацима из 2002. године за њ се (као матерњи и/или примарни) у Србији (без Косова и Метохије) изјаснило преко 6,6 милиона говорника. Остали њени језици су мањински (мађарски, русински, украјински, румунски, албански, ромски, влашки, бугарски, македонски, бошњачки, хрватски и др.). У Црној Гори, на основу података из 2003, од укупног броја становништва од 620.000 за српски језик се изјаснило око 63 посто говорника, а за „црногорски” око 22 процента.³ Остатак су мањински језици (албан-

³ Уп. код Бугарског 2005, 112: „Скрећемо пажњу на податак, који би у другим околностима био фрапантан, да половина национално изјашњених Црногораца пријављује као свој матерњи језик не црногорски него српски, иако је формално имала могућност да своје језичко опредељење усклади са националним. То значи да имамо, подељене на приближно равне части, Црногорце црногорског јези-

ски, бошњачки, хрватски, ромски и др.). За Републику Српску нема познатих података будући да након грађанског рата (1992-1995) и великих миграција и (унутрашњих) измјена становништва у Босни и Херцеговини није било званичног пописа становника те републике, па ни у његовом српском ентитету. Осим тога, миграциони процеси тамо још нису завршени. Они се крећу, сада под другим условима, ка хомогенизацији двију (или трију) републичких ентитета, а тиме и ка континуираном смањењу броја припаданика оних нација на теренима на којима њихова нација није већинском. То конкретно значи да се на подручју (бошњачко-хрватске) Федерације Босне и Херцеговине стално осипа број оних којима је српски језик матерњи (или који се тако изјашњавају), и обрнуто, на подручју Републике српске број оних којима су хрватски и босански (бошњачки) језик матерњи (или који се тако изјашњавају).⁴ Може се пак претпоставити да у Републици Српској (и Федерацији Босне и Херцеговине) има преко 1,6 милиона оних говорника којима је српски матерњи (или примарни) језик. И на тим теренима, као и у Србији и у Црној Гори, постоје мањински језици (ромски, албански, чешки и др. те са српским структурно готово идентични и комуникативно готово сто посто разумљиви национални стандарди босански/бошњачки и хрватски).⁵

Данас је српски језик, дакле, *матичним* (сужбеним и опшекомуникативним) језиком *трију* социокултурних (државних) заједница једнога, заједничког духовног (српско-православног) простора, једне заједничке литературе и културе. Он се одликује аутономношћу, стабилно-

ка и Црногорце српског језика: налаз свакако значајан за нашу анализу односа националног и језичког декларисања. Из нешто потпунијих статистичких података можемо да закључимо да је српски матерњи језик свих Срба, отприлике половине Црногораца и Бошњака, те многих Муслимана и Рома, што укупно додају до регистрованих 60 одсто говорника српског језика у Црној Гори данас”.

⁴ Из овога разматрања исључује се стање у Републици Хрватској. Срби су у њој мањинска нација и њихов уставни и правни положај, као и употреба матерњег језика и писма, регулиран је законским актима те Републике. (На Филозофском факултету у Загребу српски се студира у оквиру студијске групе *Јужнословенски језици и књижевност*.) С глотополитичког гледишта питање употребе српског језика данас је тамо дио питања дијаспоре и њеног статуса у оквиру једне националне државе. То је тема за себе.

⁵ О стању у српској дијаспори нема сигурних података. Пипер (2004, 41) наводи да се она „од почетка деведесетих година прошлог века до 2002. године увећала за око 400.000 људи”. Овдје се, дакако, није мислило на Републику Хрватску.

шћу у простору, еластичном стабилности у времену, функционалношћу и властитом, специфичном нормом. То је неоргански идиом који се темељи на Вук-Даничићевом граматичком моделу и на повијести српске културе која га одређује и дефинише, на Вук-Новаковићевој изговорној двојности „јата”, (морфо)фонолошком правопису и двоалфабетношћу (ћирилица и латиница, са превлашћу првог писма). То је идиом који је у својој готово двјестогошњој стандардизацији прошао фазе *интеграције* („инаугурисање новоштокавског стандарда”, 1. пол. 19. в.), *варијације* („инаугурисање урбано-регионалних узуса у ранг престижних стандарда”, 2. пол. 19. в.), *поларизације* („инаугурисање територијалних/националних варијаната стандарда”, од почетка. 20. в. до краја 60-тих г.), *дезинтеграције* („инаугурисање варијаната у ранг престижних стандарда”, 70-тих и 80-тих г. 20. в.) и *промоције* („инаугурисање оделитих стандардних језика”, 90-тих г. 20. в.) (Радовановић 1996 б: 365).

У том свом повијесном ходу српски језик је пролазио кроз фазе од селекције, дескрипције и елаборације до имплементације, култивације и реконструкције, и то не увијек континуирано него каткад замјењујући њихов слијед. Но никад се то није догодило у оном смислу да се у поступцима дескрипције, прескрипције и селекције одабира „нови језик”, као што је то било у Хрвата (или у најновије вријеме у Бошњака). Или како то тражи један дио црногорске интелигенције предлажући издавање из српскога језичког круга и стварање посебног „црногорског језика” тако што се стављају процеси селекције, реконструкције и кодификације у први план, а занемарују процеси дескрипције, елаборације, акцептуације и култивације. Због свега тога и тип језика за који се они залажу не може добити шансу за успјех, односно не може проћи фазе имплементације, акцептуације и експанзије ни у црногорском друштву ни на српском језичком простору у цјелини нити пак на међународном плану.

Српски књижевни језик се, наиме, развијао на путевима од једнонационалног, етноцентричног идиома (српског) преко вишенационалног, полицентричног идиома (српскохрватког) до двонационалног, (опет) полицентричног идиома (и опет српскога). Ово посљедње догодило се 90-тих година 20. вијека након нешто дужег периода осамостаљивања двију главних варијаната једног полицентрично уређенога језичког стандарда (српскохрватског/хрватскосрпског), у једној (кон)федералној вишенационалној заједници (држави). Распадом те заједнице промовиране су варијанте једнога полицентричног језика у одјелите, националне стандардне језике (хрватски, српски и босански). То се догодило по-

литичком вољом појединих нација. Тако се већ (скоро) двије деценије одјелито развијају и засебно стандардизирају етнички идиоми – хрватски, српски и босански (бошњачки). И то им је један од основних елемената аутономности, самосвојности.⁶

Њихов статус и положај није, међутим, једнак, идентичан. Српски књижевни језик је, и због свог профила и због службе и због територијалног раслојавања, наставио да остварује своју полицентричну улогу и прешао у фазу обликовања *властитих* варијаната (које су и раније постојале, али као субваријанте једне књижевнојезичке варијанте, без социолингвистичких и политичких функција које данас имају). При свему томе српски језик је, без обзира на турбулентне геополитичке промјене кроз које је пролазио (и кроз које још пролази), остао оно што јест и што је у ствари увијек и био: *аутономан идиом који је увијек отворен*

⁶ Међусобни стандарднојезички односи Срба и Хрвата трајали су од средине 19. вијека до пред крај 20. вијека и били су праћени мањим и/или већим приближавањем односно мањим и/ли већим удаљавањем или пак (потпуним) раздвајањем. Прва фаза је интеграцијска и трајала је релативно дуго, од 1850. до завршетка првог свјетског рата (српска, илирска, илирско/хрватска, хрватска или српска, српска или хрватска, југославенска, босанска/српско-хрватска, српскохрватска). Друга фаза је унификацијска и трајала је до стварања Бановине Хрватске 1939. (српскохрватска, хрватскосрпска, српска и/или хрватска). Трећа је фаза благог одвајања (разлаза) и трајала је врло кратко, до проглашења Независне Државе Хрватске (хрватска и српскохрватска). Четврта фаза представља потпуни разлаз, промоцију националних стандарда, битно различитих у НДХ и Недићевој Србији (хрватска и српска). Пета фаза трајала је од 1945. до 1960. године и представља развој раније започетих националних варијаната, уз толерирање различитих књижевнојезичких традиција (хрватска, српска, хрватска или српска, српскохрватска, хрватскосрпска). Шеста фаза је од 60-тих до 80-тих година. То је вријеме највећег приближавања (и преклапања) српске и хрватске књижевнојезичке норме и санкционирања националних варијаната као престижних стандарда (српскохрватска, хрватскосрпска, српскохрватско-хрватско-српска, хрватска или српска, хрватска). Седма фаза је фаза постепеног раздвајања и изградње националних стандарда, прије свега хрватскога (српскохрватска, хрватска или српска, хрватска). И на крају, осма фаза је вријеме потпуног разлаза и инаугурирања посебних, одјелитих стандардних језика (хрватски, српски). Она траје од 90-тих прошлог година. Њу карактеришу, међутим, не само српско-хрватски језички односи него и српско-босански, хрватско-босански и/или српско-хрватско-босански будући да су 90-тих година прошлог вијека и Бошњаци (босанскохерцеговачки Муслимани) прогласили посебан стандард, који је на социолингвистичкој разини хибридизацијом двију књижевнојезичких традиција, српске и хрватске. (Ту се још уплела и струја за тзв. црногорски језик, али су то онда српско-црногорско-српски односи посматрани како на етнолингвистичком тако и на глотополитичком плану).

разним интернационализмима те који је истовремено склон и балканизацији и европеизацији.

К томе треба посебно нагласити то да српски језик није само језик (у смислу *лангаге*) који се састоји само од *ланге* и *пароле*. Свијет српског стандардног језика, као и сваког стандардног језика, чине и други саставни дијелови: комплексан и хетероген систем језичких ставова говорника, тј. појаве и реализације којима говорници свој језик лично доживљавају и проживљавају. Ту се мисли прије свега на двије супротности: на рационалне и етичке ставове и на нерационалне, афективне и националне ставове (Бенеш 1997, 204). Њихова структура и унутрашња хијерархија није чак ни у једној заједници јединствена, а камоли у заједницама које опслужује српски стандардни језик. То значи да се српски стандардни језик не може посматрати само као спољашњи објект који опслужује одређену заједницу (одређене заједнице) него и као инструмент који опслужује конкретне људе (народ или народе) те заједнице (тих заједница), који је саставним дијелом њиховог бића и битка. Из тога слиједи то да говорници српског језика ниуком случају нису индиферентни према свом језику, него да га емоционално доживљавају и да се у изградњи, примјени и развоју језика потврђују све различите њихове особености, способности и неспособности, привржености и одбојности, навике, рационална и афективна стања.

Посматрајући тако суодносе лингвистичких, социополитичких, социопсихолошких и других фактора, тј. свеукупне односе између језика, његових говорника (конзумената) и друштва (или друштава) у цјелини, могуће је доста јасно одредити социолингвистички статус српског језика данас и начин на који се он очитује, остварује (тј. како функционира). При томе посматрамо ствари на четирима новоима: 1. социолингвистичко одређење, 2. социокултурни положај, 3. социопсихолошки ставови и право једног народа или једне језичке (или државне) заједнице на сомоодлучивање, и 4. државно-политичка регулатива и политичке активности.⁷ Првом нивоу припадају писане и говорне форме једног језика на основу одабраног граматичког модела за изграђивање стандарда, узимајући при том у обзир четири темељна социолингвистичка критерија за одређење неког стандардног језика – нормираност, облигатност,

⁷ Rehder (1995) је развио теоријски модел о стандардном језику који подразумева *три* нивоа. Ми га преузимамо уводећи *четврти* ниво, социопсихолошке ставове говорника једне језичке заједнице и њено право на сомоодлучивање, који је у нас на 3. мјесту. О праву на сомоодлучивање једне језичке заједнице уп. и Wingender 1998, 130.

диференцираност и поливалентност. Другом нивоу подређени су међусобни односи између језика и друштва, тј. унутар једне културе, у којима се одражавају стандардност, виталност, аутономија и историчност. Трећи ниво је одређен емоционалним, односно рационалним односом говорника према властитом језику и њиховом вољом како да свој језик именују, како да се њиме служе, шта све о њему мисле и осјећају, те како се према њему опходе. Четврти ниво је одређен државно-политичким одлукама о језику и његовој примјени у конкретном друштву, односно друштвима, одлукама које осигуравају суверенитет и интегритет неког језика на одређеној територији (држави, републици или покрајини). То је цјелокупна језичко-правна регулатива и њена примјена у управи, законодавству, школству, војсци, средствима јавног комуницирања, односно у свим културним сферама једне друштвене (државне) заједнице.

На основу свега тога произилази то да српски стандардни језик данас функционира као сложен стандарднојезички идиом који опслужује више нација (Србе и Црногорце) и, са данашњег становишта, националне мањине у трима државама (Хрвате, Буњевце, Бошњаке и Јевреје), којима је он и матерњи и/или примарни језик. Истовремено српски стандардни језик служи као комуникативно средство између словенског и несловенског становништва на својим просторима, без обзира на то да ли они имају или немају свој национални језик (нпр. Роми, Власи и друге националне и етничке скупине на подручјима гдје је у употреби српски језик, нарочито у Војводини), и као спона – путем ијекавске црногорскохерцеговачке и, првенствено, босанскокрајишке варијанте – са сличним, преко 90% идентичним, хрватским стандарднојезичким идиомом и са у најновије вријеме проглашеним босанским (бошњачким) стандарднојезичким идиомом, који се, и након официјелно проведених чишћења српских језичких елемената у њему, од српскога минимално разликује.

Српски стандардни језик, према томе, спада у *полицентричне* језике,⁸ чији је развој и функционирање одређен не само овим социолингвистичким факторима него, прије свега, својом повијешћу, која је стандардизационе и дестандардизационе процесе више од стотину година вез (ив)ала не само за властиту књижевнојезичку баштину и историјску стварност него и за стандарднојезичке варијанте других народа, Хрвата и босанскохерцеговачких Муслимана (Бошњака), који су се из тог језич-

⁸ О терминошкој апаратури у социолингвистици и стандардологији в. Ammon 1997, посебно у славистици Nehring 1997. и Wingender 1998.

ког савеза – према некима присилног, према другима историјски неминовног и лингвистички једино исправног – недавно потпуно искључили и развој својих стандардних језика усмјерили на основу властите језичке политике, властитих националних и државних интереса.

ВАРИЈАНТЕ СПРСКОГ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА

На основу свега овога можемо рећи то да се полицетричност стандардног српског језика огледа прије свега у његовом *територијалном* и/или *државном раслојавању*. Тако данас практично функционирају *три* варијанте стандардног српског језика које се поклапају са *трима* српским, односно српско-црногорским државама. Те варијанте су препознатљиви понајвише на социокултурном, социопсихолошком и државно-политичком нивоу, а одређене су својом дијалекатском базом, историјом усвајања стандарда и историјом његова дестандардизирања. Можемо их именовати на основу регија (држава, република): *српском* (*србијанском*), *црногорском* и *босанском*, или према географском положају језичких регија: *источном*, *јужном* и *западном* или према дијалекатској основици: *србијанско-војвођанском*, *источнохерцеговачко-црногорском* и *босанскохерцеговачко-крајишском*. Због краткоће и прецизности, најбоље је говорити о *источној* (београдсконовосадској), *западној* (босанскокрајишкој) и *јужној* (црногорској) варијанти. Оно што их све повезује под једну капу јесте српски језик као *Ethnosprache* и његово нормативно уређење од дјелатности творца српског књижевног језика Вука Стефановића Караџића до данас. И у дијахроном и у синхроном смислу јединство стандардног српског језика огледа се у његовом *свеукупном културном јединству* које се одређује на основу српске књижевности, српске духовности и на основу историјске судбине српског народа. На језичким разинама то изгледа, углавном, овако:⁹

1. јединствен и препознатљим лексички систем у којем је похрањена српска култура и историја српског народа; тај систем, обогашен и лексемама из других култура, био је увијек отворен и пријемчив за лексику из дијалекатске базе српског језика, из урбаних говорних регија и разговорног језика у цјелини, па зато није ни дозволио стварање посебних

⁹ Материјал се наводи на основу следећих извора: Правопис 1960, Стевановић 1964; Ивић, М. 1990; Ивић, П./ Клајн/Пешикан/Броборић 1991, Пујић 1974, Симић/Станојчић/Остојић/Ђорић/Ковачевић 1993, Пешикан/Јерковић/Пижурица 1994, Станојчић/Поповић 1996, Радовановић 1996 а, Радовановић 2004, Остојић 1996, Дешић 2005.

лексичких подсистема који би имали неки социолингвистички карактер за одређивање лексичких разлика на стандарнојезичком нивоу, разлика на основу којих би се поједине социокултурне средине битно одвајале (одвојиле) од других социокултурних средина и током развоја евентуално језички осамостаљивале (осамосталиле);

2. новоштокавска граматичка структура и фолклорни коине;
3. јединствена и препознатљива синтаксичка структура;
4. (мор)фонолошки правопис, са транслитерацијом (транскрипцијом) страних властитих имена, са ортографском нормом која се у повјести српског стандарда није радикално мијењала;
5. двоалфабетност.

Варијанте српског стандардног језика остварују се на нивоу:

1. фонетике (прије свега изговора старога гласа „јат”);
2. прозодије,
3. репартиције појединих граматичких категорија,
4. утицију урбаних говора на књижевни језик, односно одсуство тог утицаја или њихов минимални значај,
5. у присутности/дјелимичној одсутности балканизама.

Основе одлике *источне* варијанте на основу којих се она разликује од других двију варијаната српског језика јесу:

1. екавски изговор „јата” (гдје се појављују и ликови који се доста удаљују од ликова у другим дјвјема варијантама, нпр. *нега* – *њега*; *лењ* – *лијен*, *леја* – *лијеха*);

2. употреба временског прилога *сутра*;

3. помјерања у ортотонији (у прозодијском систему) у односу на класични Вук-Даничићев прозодијски систем (укидање разлика између краткосилазног и краткоузлазног акцента, нпр. *вѡда*, *кѡса*, и уклањање дуге неакцентоване прозодеме, нпр. *трѣнїтѡкѡ*, *зѡпїшѣм* и сл.);

4. акценти типа *имѡмо*, *желѡмо*, *долѣтѡм* – *долетѡмо*; *прочѣтѡм* – *прочитѡмо*, *нарѡсти*, *наѣћи*, *виѣћи*, *довѣћи*;

5. акценти типа *рѣчнѣк* – *речнѣка*, *Амѣрика*, *полѣтика*, *филѡзофскѣ*;

6. акценти типа *пѣћи*, *тѣћи*, *плѣсти*, *мѣне*, *тѣбе*;

7. снажно присуство субстандардних језичких форми под утицајем дијалекатске базе и формирање урбаних градских говора (Београда и Новог Сада, Крагујевца и Ниша), који имају велики утицај на стандардни језик;

8. морфолошке специфичности, углавном на основу војвођанско-шумадијских говора: *бата*, *браца*, *брка*, *ујка*, *зека*, *Јова*, *Милоје*, *Раде*, *Ци-*

ле; Гсг. ујке, браце, зеке, Јове, Радета, Цилета, Исг. типа с Јованом Веселиновом; придјевни: ујкин-брацин-зекин-Јовин-Радетов-Цилетов; Иск. коњма, људма, Всг. Милоше, Уроше итд.; Гпл. ногу, руку, прстију; бројеви на –оро (петоро, осморо);

9. облици презента типа: *дозивам, прозивам, узимам*;

10. глаголи на –исати и –овати (само спорадично на –ирати) и др.;

11. облици типа *овом, јаком, врућем, нашем*;

12. творбене специфичности: *ауторка, лекарка, професорка, докторка, деканка, учитељка и учитељица, студенткиња, колегиница*; затим *прслуче, прозорче, девојче, секирче* (поред *прслучић, прозорчић, девојчица, секирица*), *чобанчад* и сл.;

13. синтаксичке специфичности типа *идем код доктора, није имао књигу* итд.;

14. изразити балканизми: *Кућа му је оштећена.;* *хоће/жели/мора* итд. *да га види.;* *требало је да дођу;* *боји се да рекне.;* *ја ћу да радим кад ми се ђефне;* *почела сам да се удаљавам;* *ја бих требало да се одредим за лево или десно;* *више смеђ/херојски/фер* итд.; *то је утолико више тешко* (поред: *утолико теже*); *кад је био највише уморан;* *немој да се зезаш* (разг.) итд.;

15. одрази и балканске и панонске културе;

16. црквенословенско (и славеносрпско) наслеђе;

17. неселективни интернационализам;

18. изражени антипуризам;

19. „готово потпуно одуство језичкога инжењеринга”;¹⁰

20. моноцентрична стандардизација.

Основне одлике јужне варијанте јесу:

1. класична Вукова ијекавштина источнохерцеговачког типа која је задржала и форме из старијег периода стандардизације српског језика (нпр. *нијесам, нијеси*), са специфичностима западноцрногорске (и источнохерцеговачке) ијекавштине на основу писаних извора или црногорских (и источнохерцеговачких) говора (*нашијех, старијех* – напоредо са *наших, старих*), досљедни ијекавизми: *вриједјети, сједјети, мрзјети* затим готово уједначене форме: *сазрио, дозрио, узрио*, напоредност облика *срио / срео, пресрио / пресрео, преврио / преврео, сјео / сию, врео / врио, зрео / зрио*; напоредност ликова *грехота / грјехота, грешан / грјешан, предлог / приједлог, брегови / брјегови, Срем / Сријем*; „екави-

¹⁰ Радовановић 2004, 145.

зми” *огрев, горети, речит, речник, употребити, решење, старешина, наречје, истоветан, дејство, отмен, немушти, мезимац*, те: *наслеђе, последњи, редослед* (али: *следећи и сљедећи; свјештеник/свештеник*)¹¹; једносложне замјене дугог „јата”: *Њемац, љекови, приповјетка, вјекова, успјевао* и сл., ‘хиперијекавизми’ *ријечник, ријешење, снијежан*;

2. употреба старијег облика временског прилога *сјутра*;

3. помјерање у прозодијском систему на основу црногорске дијалекатске базе;

4. акценатски дублети *имāмо и имáмо, жёлмо и желíмо, мēне и мёне, прочитāм – прочитáмо, прочитāм – прочитāмо* и сл.;

5. акценти у јатовим супституентима типа *бијел – бијела, снијег – по снијегу*;

6. облици и акценти типа *рјечник – рјечника, Америка, политика, филозофски*;

7. акценти типа *пёћи, тёћи, плёсти*;

8. морфолошке специфичности: *брацо, брко, ујко, зеко, Мило, Јово, Циле; брко-брка-брков; Јово-Јова-Јовов; Мило-Мила-Милов; Циле-Цила-Цилов; Гпл. нога, рука, прсти; Вск. Милошу, Јагошу; Исг. типа с Марком Миљановим; форме преда њ / пред њега; за ме / за мене, за те / за тебе*;

9. бројеви на *-оро (петоро, осморо)*;

10. облици презента типа *речем, лежем, предавам, дадем, знадем* итд., презенте типа: *дозивљем, прозивљем, узимљем*; превласт глагола на *-исати* и *-овати* над онима на *-ирати*;

11. употреба облика *овом / овоме, јаком / јакоме, врућем / врућеме* итд.;¹²

12. творбене специфичности (сличне онима у источном варијетету, али: *докторица, професорица, те прслучић, прозорчић, дјевојчица, сјекирица, чобани*);

13. ширење употребе ауориста и имперфекта;

14. ширење „футурских глаголских форми за будућност”;¹³

¹¹ Уп. Остојић 2001, 344: „Црногорсаку стандардну ијекавицу карактеришу дублетно стабилни ликови: *сљедећи/следећи*”; облици *дјејство, отмјен, немушти* и *мјезимац* подређени су њиховим „екавским” еквивалентима; насупрот томе лик *свјештеник* је „над ликом *свештеник*”; из свега тога слиједи закључак како се „наговјештава ишчезавање дублетних ликова који нијесу успјели да се стабилизују у конкуренцији”.

¹² Дешић 2005, 15.

¹³ Остојић 2003, 190.

15. неиздиференцирани урбани говори (са малом изнимком Подгорице и у новије вријеме Никшића); књижевни језик се више ослања на дијалекте;

16. нешто умјереније присуство балканизама него у источној варијанти: *Кућа му је оштећена.; хоће/жели/мора итд. да га види.; требало је да дођу // требали су доћи; боји се да рече и боји се рећи; Ја ћу радит (и) што ми је воља; почела се удаљавати; мора радит (и) / ја бих требао да се определим за лево или десно/ ја би се требао определити; херојскији; то је утолико теже; кад је био највише уморан; смеђији; више фер* итд.;

17. снажно црквенословенско наслеђе;

18. утицаји медитеранског круга;

19. традиционализам, односно селективни интернационализам;

20. архаични и „не (у)ки покушаји језичког инжењеринга”.¹⁴

Основне одлике западне варијанте јесу:

1. ијекавштина заснована како на источнохерцеговачким говорима тако и на западнобосанским-крајишким говорима (нпр. *Нијемац, лијекови, лијеп, старјешина, нарјечје, нисам, сједио, зрео, јео, приповиједка: рјешење, рјечит, рјечник, огрјев, приједлог*, спорадично и: *пријевод, пријенос, пријепис*, од нових, аналошких: *истовјетан, истовјетност* (али и: *дејство*, поред: *дјејство* и *дјеловање*) и др.; спорадично: *дјелови, бјелење, вјекова*, екавизми *горе, доле, отмен* (поред: *доље и отмјен*), *Срем* итд., напоредност ликова *сљедећи и слиједећи, ријечца и рјечица*; ликови типа *сједити, вриједити, мрзити*;

2. употреба новијег лика *сутра*;

3. добро очуван Вук-Даничићев класични прозодијски систем;

4. акценти типа *бијел – бијела, сјед – сијџа, снџег – по снџегу*;

5. акценти типа *имāмо, жєлїмо, ддлетїм – долетїмо, прочїтāм – прочїтāмо, нārāсти, нāћи, вићи, ддвїћи*;

6. акценти типа *рјєчнїк – рјєчнїка, Амєрика, полїтика, филдзофскї*;

7. акценти типа *пєћи, тєћи, плєсти, мєне, тєбе*;

8. морфолошке карактеристике: *брацо, брко, ујко, зеко, Миле, Циле, Иво-Иве-Ивин, брацо-браце-брацин; зеко-зеке-зекин; Миле-Миле-Милин*; Гпл. *ногу и нога, руку и рука*; форме *преда њ / пред њега; за ме / за мене, за те / за тебе*;

9. Всг. *Милоше, Уроше*; одсуство промјена типа *коњма, нашијех* и сл.;

¹⁴ Радовановић 2004, 146.

10. ликови *овом* и *овоме*, *јаком* и *јакоме*; *нашем* и *нашему*, *врућем* и *врућему*; *снажног* (*а*) и *снажна*, *њиховом* и *њихову*;

11. бројеви на *-еро* (*петеро*, *осмеро*);

12. презентски облици: *дозивам*, *прозивам*, *узимам*; јаче присуство глагола на *-ирати*: *телефонирати*, *елаборирати*, *прогноzirати*, *дискутирати*, *деклинирати*, *партиципирати* и сл.;

13. творбене специфичности: *колегица*, *професорица*, *докторица*, *студентица*, *чобани* (али и: *студенткиња*, *деканка* и *деканеса*), те искључиво: *прслучић*, *прозорчић*, *дјевојчица*, *сјекирица*;

14. синтаксичне специфичности типа *није имао књиге*, *идем доктору*, *то је све за ме*, *не мари за те*, *преда њ* итд.;

15. урбани говори неиздиференцирани; разговорни језик је у основи близак књижевном језику, на једној, и домаћим говорима, на другој страни; због насилног пресељавања становништва урбанитет Сарајева и Мостара се сасвим изгубио, данашња језичка слика у једином већем граду у којем је концентрисана српска култура, у Бањалуци, није сасвим јасна због наглог, присилног досељавања српског становништва из свих крајева Босне и Херцеговине и Хрватске (из Крајине) и, исто тако присилног, исељавања домаћег муслиманског и хрватског становништва;

16. одуство или слабо присуство балканизама: *Кућа му је оштећена*; *идем радит* (*и*); *морам ићи*, поред: *хоће да га види*; *требали су доћи*; *боји се рећи*; *почела се удаљавати*; *ја ћу радит* (*и*) *кад ми се ћефне*; *ја бих се требао одредијелити*; *немој будалесати* (разг.) и сл.; *смеђији*, *херојскији*; *више склон претјеривању*, *више фер*; *то је утолико теже* итд.;

17. селективни интернационализам;

18. благи језички инжењеринг;

19. (неуспио) политички покушај екавизације;

20. велика подударност с хрватским и босанским (бошњачким) стандардима.

О СТАТУСУ ВАРИЈАНТА И О НОРМИ

Источна (екавска) варијанта српског књижевног језика има престижну улогу у односу на друге двије (ијекавске) варијанте. То је условљено чињеницом да је она идиом матичне српске земље, на једној страни, и стандарднојезичким процесима, који су се превасходно одвијали у Србији (Београду и Новом Саду), на другој страни.

У другим двјема социокултурних срединама (Босни и Херцеговини и Црној Гори) норма је углавном преузимана из српског језичког центра и, уз одређене специфичности, примјењивана у пракси. У Црној Гори је

било мало нормативних активности (нешто у трећој деценији 19. вијека, 60-тих година и на размеђи вијекова).¹⁵ У Босни и Херцеговини, на супрот, било је и *посебних* нормативних активности у изграђивању вишенационалног једностандарда (у аустроугарском периоду и непосредно после 2. свјетског рата). Све те активности и у једној и у другој социокултурној средини претежно су се наслањале на општесрпске нормативне принципе, како у (морфо)фонолошкој, граматичкој и синтаксичкој, тако и у текстуланој и стилској норми. Али су, особито у Босни и Херцеговини, поштовани и неки елементи хрватске књижевнојезичке традиције или пак давана посебна рјешења.¹⁶

Од стварања заједничке југословенске државе 1918. до 1941. ове двије социокултурне средине биле су потпуно утопљене у српскохрватску књижевнојезичку норму, Белићеву и државну.¹⁷ За вријеме НДХ (1941-1945) у Босни и Херцеговини је био направљен драстичан прекид, односно поништење српске књижевнојезичке норме увођењем хрватског књижевног језика и коријенског правописа. После 2. свјетског рата до 1960. године владало је углавном стање као пред сам рат, с тим што је Сарајево дијелом постало једним од центара лингвистичких и нормативних активности ијекавице, углавном према српским (Белићевим) начелима.¹⁸

Након Новосадског договора (1954) и усвајања заједничког Правописа (1960) стање се битно измијенило. Прокламиран је, наиме, *један*, заједнички књижевни језик Срба, Хрвата и Црногораца, с два изгово-

¹⁵ Димитрије Милаковић, *Србска граматика за црногорску младеж*, Цетиње 1836; Ђуро Шпадијер, *Српска граматика за трећи и четврти разред Основнијех школа у Књажевци Црној Гори*, Цетиње 1900; Ђуро Поповић и Перо Мартиновић, *Правописни катихизис, први дио, за трећи разред основнијех школа и Правописни катихизис, II и III дио, за четврти разред основнијех школа*, Цетиње 1899.

¹⁶ Уп. *Грамматика босанскога језика за средње школе, Дио I. и II. Наука о гласовима и облицима*, Сарајево 1890. (саставио Фране Вулетић, 2. изд. 1903, репринт: Wuppertal, 1994; иста граматика изашла је 1907. под другим именом: *Грамматика српско-хрватског језика*); Владимир Ћоровић, *Сербокроатска Грамматик*, Берлин – Леипзиг, 1913; Никола Симић, *Грамматика српско-хрватског језика за средње (државне) школе*, Сарајево, 1916; *Ревизија правописа*, Сарајево, 1912. (уп. и *Правописна упуства*, објављена у *Школском вјеснику*, 1902, 161-165); *Уједначавање граматичке терминологије* (1913).

¹⁷ Белић 1923; *Правописно упуство за све основне, средње и стручне школе Краљевине СХС с кратким тумачењем и објашњењем* (Загреб, 1929).

¹⁸ Јован Вуковић, *Правописна правила ијекавских гласовних облика*, Сарајево, 1949. и *Правопис савременог нашег језика*, Сарајево, 1952.

ра и два писма (српскохрватски односно хрватскосрпски), а практично су нормиране *двје* варијанте књижевног језика: *источна* (екавска, сепскохрватска) и *западна* (ијекавска, хрватскосрпска). Босна и Херцеговина и Црна Гора су тако, хотимице или нехотимице, ушле у хрватски, „западни блок”.¹⁹ У Правопису се то изричито наглашава кад се каже да се у исто вријеме појављује у Новом Саду и у Загребу „идентичан правописни приручник: један ћирилицом и екавски, а други латиницом и ијекавски, с потпуно једнаким правописним правилима и потпуно једнаким правописним речником”. На тај је начин, у ствари, извршена и територијална подјела језика и писама (запад и југ ијекавица и латиница, исток екавица и ћирилица), што дакако није одговарало језичком стању и што је било директно упућено против Срба и Црногораца, јер загребачка верзија овог Правописа није одговарала ни јужној ни западној српској ијекавици, тј. српској књижевнојезичкој и граfiјској традицији у Босни и Херцеговини и Црној Гори. Док је Црна Гора била добријем дијелом поштеђена тих одлука, оставши чврсто у својој ћирилској српској традицији, у Босни и Херцеговини је дошло до знатнијих промјена и у језичкој наградњи и у књижевнојезичкој пракси. Особито се то одразило на употребу писама у тој социокултурној средини, тако да је ћирилица била готово ишчезла.

И друга нормативна дјела углавном су писана према истим принципима. Драстичан примјер за то је зајединички рјечник књижевног језика, који су (у)радиле Матица српска и Матица хрватска, а чије су се прве *двје* свеске појавиле 1967. под називима *Речник српскохрватскога књижевног језика* и *Рјечник хрватскосрпскога књижевног језика*, тако што је загребачко издање писано „ијекавски и штампано латиницом, а новосадско екавски и ћирилицом”. Тако је, у ствари, Србима и Црногорцима ијекавцима био намијењен, поред „хрватског” правописа, и „хрватски” рјечник и хрватски (мета)језик.²⁰ Исто тако у великом дјелу *Са-*

¹⁹ Уп. код Дешића (2005, 13): „Чињеница је да су се нормирањем ијекавског изговора више бавили хрватски лингвисти него српски. Тако се српска ијекавица некако утапала у хрватску варијанту односно хрватски књижевни језик”.

²⁰ Уп. Дешић 2005, 14-15. Он је то показао на неколико примјера, нпр.: а) „*аристократија* = аристократија „*привилегована класа на основу порекла или имања, племство*” (екавско): *аристократија* = аристократија „*привилегирана класа на основу подријетла или имања, племство*” (ијекавско) – у српској ијекавици није *порекла*, нити *подријетла* него *поријекла*, није *привилегирана* него *привилегована*.”; б) „*акобогда* „*надам се; вероватно, по свој прилици*” (екавско); *акобогда* „*надам се; вјеројатно, по свој прилици*” (ијекавско) – у српској ијекавици није ни *вероватно* ни *вјеројатно* него *вјероватно*”.

времени српскохрватски језик Михаила Стевановића (1964) није вођено „довољно рачуна о српском језику ијекавског изговора” због „српскохрватског заједништва, кад се обично говорило о писцима из источних и западних крајева, о ијекавском изговору као цјелини, без прецизирања, занемарујући централне области” (Дешић 2005, 15). Ту је ијекавица (и српска и хрватска), као и у многим другим дјелима, схватана као јединствена цјелина.

У периоду од 70-тих до 90-тих година 20. вијека у Босни и Херцеговини интензивно се радило на заједничком стандардном језику Срба, Хрвата, Црногораца и Муслимана (каснијих Бошњака) у складу с властитом језичком политиком заједништва и толеранције, и то тако што се било определијелило за етикету реализацијског вида српскохрватског језика сва три народа у облику синтагме *босанскохерцеговачки стандарднојезички (књижевнојезички) израз*, који је био доведен на исту раван са реализацијама заједничког језика у другим социокултурним срединама (Србији и Хрватској), односно на раван неутрализатора опозиција двију варијаната, источне (српске) и западне (хрватске). Убрзо затим било је ријечи и о *црногорском сатандарднојезичком (књижевнојезичком) изразу*. Док у овом другом није било посебних нормативних активности, у првome се интензивно и орагнизовано радило на обради правописне проблематике у циљу разраде и дораде заједничке ортографске нормe.²¹ Био је израђен и посебан школски правописни приручник српскохрватског/хрватскосрпског језика.²²

Крајем 80-година била је завршна фаза осамостаљивања хрватског књижевног језика и распада српскохрватске језичке заједнице (и заједничке државе). Године 1986. у Хрватској је изишао посебан правопис с етикетом приручник „хрватскога и српскога језика”, али је у њему практично прописана једноваријантска норма, тј. норма хрватскога књижевног језика.²³ Друге социокултурне средине (Србија, Босна и Херцеговина и Црна Гора) остајале су и даље вјерне српско-хрватском језичком заједништву и јединственој (српскохрватској/хрватскосрпској) норми. Тако се „десет лингвистика сербокроатиста из Новог Сада, Београда, Никшића и Сарајева окупило... поткрај 1986. године на заједничко претре-

²¹ Резултати тога рада објелодањени су у *Радовима Института за језик у књижевност у Сарајеву III–VII (1976-1980)* и у *Књижевном језику VI/2-4 (1976)*.

²² Светозар Марковић, Мустафа Ајановић и Звонимир Диклић, *Правописни приручник српскохрватског / хрватскосрпског језика*, Сарајево, 1972.

²³ Владимир Анић, Јосип Силић: *Правописни приручник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1986.

сање и оцјењивање отворених правописних проблема”, с увјерењем „да се не може даље одлагати стручни рад на доради и осавремењавању наше заједничке правописне норме, као и да се до пожељне и рационално осавремењене норме не може доћи неусаглашеном изградом иновинарских приручника по појединим центрима и срединама”.²⁴ Резултат њихова рада су *Прилози Правопису* у издању Матице српске из Новог Сада 1989. године,²⁵ за које су они вјеровали да „нема никакаве друштвене препреке да се примијене правила” која предлажу у пракси, јер се она „не косе с нормом Правописа из 1960. године, него је само дорађују и допуњују”.²⁶

Међутим, *Прилози Правопису* су изашли у сумрак заједничке државне заједнице и „заједничког” језика и имају само повијесно значење. Од 90-тих година умјесто *једног* језика (српскохрватског, хрваткосрпског, хрватског или српског) устоличена су *три* национална језика (стандарда), хрватски, српски и босански (бошњачки). Језичко осамостаљење нових држава прокламовано је не само увођењем националних етикета за име језика него и кроз правописе. Тако су објављени посебни хрватски, српски и босански правописи, па чак и правопис „црногорског језика”. У Србији су 1993-1994. године „изашла чак два или три паралелна правописа. У званичној употреби, ипак, остао је само Правопис Матице српске, чији су аутори Пешикан, Јерковић и Пижурица, а који је тежио да у највећој могућој мјери очува континуитет с Правописом из 1960” (Клајн 2003, 123). Исти правопис је званично на снази и у Црној Гори и у Републици Српској.

Схватања да се норма прошири и изван граница правописа споро су и слабо примијењивана у српској нормативистици. Зачетак његов најављен је у књизи Ивана Клајна *Речник језичких недоумица* (Београд, 1981)²⁷, која је касније допуњавана и преиздавана, а онда је учи-

²⁴ Уп. *Прилози Правопису*, 7. Ријеч је о сљедећим сербрократистима: Павле Ивић, Јован Јерковић, Јован Кашић, Бранислав Остојић, Асим Пецо, Митар Пешикан, Мато Пижурица, Живојин Станојчић, Јосип Баотић, Мевлида Караџа-Гарић и Милан Шипка.

²⁵ *Прилоге Правопису* приредили су Митар Пешикан, Мевлида Караџа-Гарић и Мато Пижурица. Оно што овдје треба нагласити јесте чињеница да су они написани западном варијантом српског књижевног језика (дакле ијекавицом, која је код српских нормативиста у дугом периоду била запостављена)

²⁶ *Прилози Правопису*, 8.

²⁷ Нешто иза тога (1983) Радоје Симић је био припремио књигу *Српскохрватски правопис. Нормативистичка испитивања о ортографији и ортоепији* (у којој се опширно расправља о норми, ортографији и ортоепији, прозодији, фо-

њен озбиљан покушај, и на теоријској и на практичној разини, у *Језичком приручнику* Павла Ивића, Митра Пешикана и Бранислава Брборића 1991. године. Нешто касније (1996) придружило им се *Слово о језику. Језички поучник* Драге Ђупића, Егона Фекете и Богдана Терзића. Корак даље од тога, шире и свеобухватније, представља књига *Српски језик на крају века* (1996) у редакцији Милорада Радовановића.²⁸ Она се бави општелингвистичким, социолингвистичким, лексиколошким, фонетско-фонолошким, граматичким, функционалистичким, дијалектолошким и ортографским питањима српског језика. Ту су описане, пописане и објашњене промјене у српском језику у другој половини 20. вијека, те ломови кроз које се он кретао „између ‘европеизације’ и ‘балканизације’ његове” (Радовановић 2004, 277).

Сва та дјела, међутим, углавном се баве проблемима и „промјенама у српском језику екавског изговора” (Дешић 2005, 15). Свијест о запостављању ијекавице и о потреби њене дескрипције и прескрипције споро је освајала србистику. Изгледа да је до дефинитивног прелома дошло онда кад су пропали покушаји уједињења српског књижевног језика у један јединствен стандардни идиом, екавски београдско-новосадски, с ћирилицом као јединим писмом.²⁹

Крајем вијека србистичка нормативистика кренула је сасвим другим путем, организовано и у складу са модерним начелима планирања језика. Умјесто ранијег бављења углавном ортографско-ортоепском и лексичком нормом, сад су им се равноправно придружиле и граматичка, творбена, текстулана, стилска (жанровска) и прагматичка (интеракцијска) норма. Нормативне активности се одвијају под окриљем званичног органа за регулацију језичких питања, *Одбора за стандар-*

нолошким дистрибуцијама, ортологији, правописним одредбама уопште, туђицама и др.), али се он у јавности појавио тек 1991. године тако да није одиграо улогу која му је била намијењана. Тад је „српскохрватски правопис” био већ на издисају.

²⁸ Аутори су јој, осим Милорада Радовановића, Бранислав Брборић, Иван Клајн, Драгољуб Петровић, Живојин Станојчић, Милош Луковић, Драго Ђупић и Митар Пешикан.

²⁹ Томе су знатан допринос дали и велики отпори изгону ијекавице лингвиста, књижевника и других јавних дјелатника из Србије, Црне Горе и Републике Српске. У Никшићу је 1994. изашао и зборник *Статус (и)јекавице у стандардном језику* (часопис *Васпитање и образовање* 3/1994), уп. и књиге Милоша Ковачевића, *У одбрану језика српскога*, Београд, 1997, 99-100. и Милорада Телебака, *Говоримо српски. С лакоћом до језичке норме*, Бања Лука – Приштина, 1998, 11.

дизацију српског језика, који је формиран крајем 1997. године. Оснивачи су му академије наука Србије, Црне Горе и Републике Српске, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Филолошки факултет у Београду, филозофски факултети у Новом Саду, Нишу, Приштини, Никшићу, Српском (Новом) Сарајеву и Бањој Луци те Универзитет у Крагујевцу и Српска књижевна задруга.³⁰ Одбор ради у комисијама за фонетику и фонологију, за морфологију и творбу ријечи, за синтаксу, за лексикологију и лексикографију, за ортографију, за историју стандарда, за језички корпус, за односе са јавношћу и рјешавање неодложних питања и за стандардни језик у школству, администрацији, издаваштву и јавним гласилима.

У Споразуму о оснивању Одбора и у његову Програму стоји да му је главни циљ „систематско нормирање српског језика, с екавским и ијекавским изговором, свеобухватно и у појединостима, и израда одговарајућих докумената и приручника”. При том, Одбор је искључиво научно и савјетодавно тијело, а не неки законодавени или административни орган. Обично годишње издаје *Списе* (до сада их изашло 9)³¹ у којим обзнањује своје одлуке о разним језичким питањима, али и о извањезичким (нпр. о запостављању ћирилице, о разлозима зашто се може прихватити назив *бошњачки језик*, а не *босански језик*, реакције на одређене изјаве о језику и сл.). Ради се на дјелима из ортографије, фонологије, морфологије, синтаксе сложене реченице, рјечницима и електронским корпусима, једнотомном рјечнику српског језика, те на осавремењавању шестотомног *Речника* Матице српске. Посебно се интензивно ради на доградњи кодифициране ортографске норме важећег Матичина Правописа (школска верзија са проширеним рјечником објављена је 2001).³² Досад је под окриљем Одбора објављен *Обратни речник срп-*

³⁰ Предсједник Одбора био је академик Павле Ивић (до смрти 1999), а сад је академик Иван Клајн.

³¹ Педесет одлука Одбора објелодањено је и у посебном издању, под насловом *Српски језик у нормативном огледалу* (Београд, 2006), које су приредили Бранислав Брборић, Јован Вуксановић и Радојко Гачевић. Уз то, редактори су уврстили и 15 радова србиста чије су теме (углавном) везане за номативистику српског језика.

³² Раније школско издање из 1995. године мало се (изузев у поглављу о писмима и у рјечнику) разликовало од „опширнијег и подробнијег *Правописа српскога језика* (изд. Матице српске), који су написали исти аутори”. Поред тога званично се употребљава (као помоћни приручник) и *Правопис српског језика. Приручник за школе* Милорада Дешића (Београд, 1995), који је доживио више дорада и издања. Уп. и његов *Мали акценатски речник српског језика*, Београд, 2001.

скога језика Мирослава Николића (Нови Сад – Београд, 2000), *Творба речи у савременом српском језику* (Прилози граматици српскога језика I-II) Ивана Клајна (Београд – Нови Сад, 2002-2003) и *Синтакса савременога српског језика: проста реченица* Предрага Пипера, Иване Антонић, Владиславе Ружић, Срете Танасића, Људмиле Поповић и Бранка Тошовића (Београд, 2005).³³

Остаје, међутим, много тога да се уради како би се описао (и кодифицирао) српски језик и његове варијанте. А посебно то да се ураде сви неопходни, модерни нормативни приручници за ијекавске реализације српског књижевног језика. „У наредном периоду, при доградњи вуковске норме, мораће се више водити рачуна о полицентричности у српском књижевном језику, о подједнакој заступљености српске екавице и ијекавице у граматицима, рјечницима, правопису, уџбеницима и разним приручницима” (Дешић 2005, 19). Само на тај начин биће приказан цијели српски језички простор, његова стратификација и његове говорне (језичке) интеракције.

³³ „У редакцији академика Милке Ивић”. Треба нагласити да су изван домена Одбора за стандардизацију српског језика у посљедње вријеме објављена нека значјана дјела, која ће знатно допринијети у изради нормативних приручника: *Српска синтакса I-IV* Радоја Симића и Јелене Јовановић (Београд, 2002); *Ортопска и ортографска норма стандардног српског језика* Љиљане Суботић (Нови Сад, 2005); *Жаргон* Ранка Бугарског (Београд, 2003); *Функционални стилови* Бранка Тошовића (Београд, 2002); *Речник нових речи* Ивана Клајна (Београд, 1992); *Енглески у српском* Твртка Прћића (Нови Сад, 2005); *Велики речник страних речи и израза* Ивана Клајна и Милана Шипке (Београд, 2006) те дјела савјетничког карактера Милорада Телебака *Језички савјетник* (Нови Сад – Бања Лука 2001), Егона Фекете, *Језичке доумице* (Београд, 2002) и Егона Фекете, Драге Ћупића и Богдана Терзића, (2005), *Српски језички саветник* (Београд, 2005). Вриједан прилог нормативистици јест и књига Стане Ристић, *Раслојеност лексице српског језика и лексичка норма* (Београд, 2006). Посебно треба истаћи тематске зборнике „Терминолошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика”, *Научни саставнак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења* 32/3 (2003), 33/3 (2004) и 34/3 (2005).

ЛИТЕРАТУРА

- Ammon, U. (1997): *Nationale Varietäten des Deutschen*. Heidelberg.
- Badurina, L., B. Pritchard, D. Stolac (ur.) 1998: *Језична норма и варијетети*, Загреб – Ријека.
- Белић, А. (1923): *Правопис српскохрватског књижевног језика*. Београд.
- Beneš, F. (1997): „Was geschieht mit dem heutigen Tschechischen (Triebkräfte und Perspektiven), In: Mattheier, K. J., E. Radtke (Hrsg.): *Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*. Франкфурт/М и др., 201-213.
- Бојовић, Д. (2005): „О вишеименом бесмислу”, Ин: *Српски језик* X/1-2, 359-375.
- Brborić, B. (1999): *Das Serbische*. In: Hinrichs, U. (Hrsg.): *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*, Wiesbaden, 339-382.
- Брозовић, Д., П. Ивић (1988): *Језик, српскохрватски / хрватскосрпски, хрватски или српски*. Загреб.
- Брозовић, Д. (1970): *Стандардни језик*. Загреб.
- Bugarski, R., C. Hawkesworth (eds.) (1992): *Language Planning in Yugoslavia*. Columbus.
- Бугарски, Р. (2005): *Језик и култура*, Београд.
- Ђорић, Б. (2005): „Неке субстандардне појаве”, Ин: *Научни састанак у Вукове дане. Реферати и саопштења* 34/3, 279-288.
- Ђупић, Д., Е. Фекете, Б. Терзић (1996): *Слово о језику. Језички поучник*. Београд.
- Дешић, М. (2005): „Цјеловитост српског књижевног језика”, Ин: *Српски језик* X/1-2, 13-20.
- Дешић, М. (1995): *Правопис српског језика – приручник за школе*. Земун, Никшић, Београд.
- Ивић, М. (1990): *О језику Вуковом и вуковском*. Нови Сад.
- Ивић, П., И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић (1991): *Језички приручник*. Београд.
- Ивић, П. (1998-2001): „Српски дијалекти и њихова класификација (I)”, Ин: *Зборник за филологију и лингвистику (ЗФЛ)* XLI/2, 113-132; други [II] дио, *ЗФЛ* XLII, 1999, 303-354; трећи [III] дио, *ЗФЛ* XLIV/1-2, (2001), 175-209.
- Ивић, П. (1971): *Српски народ и његов језик*. Београд.
- Јерковић, Ј. (1991): *Језик и писци*. Нови Сад.
- Качић, М. (1995): *Хрватски и српски. Заблуде и кривотворине*. Загреб.
- Клајн, И. (3003): „Нормативна лингвистика у Србији данас”, Ин: *Босански – хрватски – српски. Bosnisch – Kroatisch – Serbisch* (Hrsg. W. Neweklowsky), Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 57, 123-134.
- Ковачевић, М. (1999): *У одбрану језика српскога – и даље*. Београд.
- Лисац, Ј. (2003): *Хрватска дијалектологија I. Хрватски дијалекти и говори штокавског нарјечја и хрватски говори торлачког нарјечја*, Загреб.
- Маројевић, Р. (2000): *Српски језик данас*. Београд.
- Младеновић, А. (1993): „Развитак и стабилизација екавског изговора српског књижевног језика у другој половини XVIII и првој половини XIX века”, Ин: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXVI/1: 79-83.
- Mønnesland, S. (ur.) (2005): *Језик у Босни и Херцеговини*, Сарајево – Осло.

Nehring, D. (1997): „Merkmale moderner Standardvarietät“, In: *Српски језик* 1/1-2: 31-49.

Никчевић, В. (1993 а): *Црногорски језик, генеза, типологија, развој, структурне одлике, функције. Том 1 (Од артикулације говора до 1360. године)*. Цетиње.

Никчевић, В. (1993 б): *Пиши као што збориш. Главна правила црногорскога стандарднога језика. Подгорица*.

Окука, М. (2002): „Montenegrin vs. Serbian or: is there a separate Montenegrin language at all?“, In: Lučić, B. (ed.), *Lexikal Norm and National Language. Lexicography and language Policy in South-Slavic Lagueges after 1989*, München, 38-48.

Окука, М. (2000): „Serbische Standardsprache in Theorie und Praxis“. In: *Die Welt der Slaven* XLV/2, 233-248.

Окука, М. (2007): *Српски дијалекти* (Manuskript), München – Загреб.

Остојић, Б. (2003): „Црногорски књижевнојезички израза у процесу стандардизације Вукова модела књижевног језика и данас“, Ин: *Босански – хрватски – српски. Bosnisch – Kroatisch – Serbisch* (Hrsg. W. Neweklowsky), Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 57, 179-192.

Остојић, Б. (1996): *Колебања у норми српског језика*, Подгорица.

Остојић, Б. (2003): *О црногорском књижевнојезичком изразу*, књ. 3, Подгорица.

Остојић, Б. (2001): „Структурално-генетски идентитет црногорске стандардне ијекавице“, Ин: *Језик и демократизација* (ур. S. Mønnesland), Институт за језик у Сарајеву, посебна издања, књ. 12, 339-344.

Пешикан, М., Ј. Јерковић, М. Пижурца (1994): *Правопис српскога језика*. Нови Сад.

Пешикан, М., М. Караца-Гаврић, М. Пижурца (ур.) (1989): *Прилози Правопису*, Нови Сад.

Пипер, П. (2004): *Српски језик између великих и малих језика*, Београд.

Pranjković, I. (1997): „Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik“, In: Tokarz, E. (ur.): *Język wobec przemian kultury*. Katowice, 50-59.

Правопис српскохрватскога књижевног језика. Нови Сад – Загреб.

Пујић, С. (1974): „Дистрибуција ијекавских варијација у замјени јата у савременој босанскохерцеговачкој писаној пракси“, Ин: *Радови Института за језик и књижевност у Сарајеву*. Одјељење за језик 1, 11-108.

Радовановић, М. (ур.), Б. Брборић, И. Клајн, Д. Петровић, Ж. Станојчић, М. Луковић, Д. Ђупић, М. Пешикан (1996 а): *Српски језик на крају века*. Београд.

Радовановић, М. (2004): *Планирање језика и други списи*, Нови Сад.

Радовановић, М. (2000): „Српски језик данас: Главне теме“, *Глас Српске академије наука и уметности ЦДВ*, Одељење језика и књижевности, књ. 22, 59-78.

Радовановић, М. (1996 б): „Српски у скици – поглавито без речи. Или: како је „српски“ (п)остао „српски“, Ин: *Научни састанак у Вукове дане. Реферати и саопштења* 25/2: 361-366.

Rehder, P. (1995): „Standardsprache. Versuch eines dreistufigen Modells“, *Die Welt der Slaven* 40/2, 352-366.

Силић, Ј. (2001): „Хрватски и српски језик“. Ин: *Зборник Загребачке славистичке школе: тридесет година рада: (1972-2001)*, Филозофски факултет Загреб, 147-155.

Симић, Р. (2000): *Стилистика српског језика I. Принципи стилске анализе. Фоно-стилистика*, Београд.

Симић, Р., Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Торић, М. Ковачевић (1993): *Правопис српскога језика са речником*. Никшић – Београд.

Станојчић, Ж., Љ. Поповић (1997): *Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средњих школа*, Пето, исправљено издање. Београд.

Стевановић, М. (1964): *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнојезичка норма I*. Београд.

Стојановић, Ј. (2005): „О (не)језичким процесима и програмима у Црној Гори”, *Ин. Српски језик X/1-2*, 319-332.

Телебак, М. (1998): *Говоримо српски. С лакоћом до језичке културе*, друго, измијењено и допуњено издање. Бања Лука – Приштина.

Wingender, M. (1998): „Standardsprachlichkeit in der Slavia: Eine Überprüfung des Begriffsapparates”, *In: Zeitschrift für Slawistik 43/2*: 127-139.

Милош ОКУКА

ОТ НИША, БЕЛГРАДА И НОВИ-САДА ДО БАНЬЯ-ЛУКИ И ПОДГОРИЦЫ СТАНДАРТНЫЙ СЕРБСКИЙ ЯЗЫК И ЕГО ВАРИАНТЫ

Резюме

В работе говорится о социолингвистическом статусе сербского языка, ареале его сегодняшнего распространения и его вариантности. Констатируется, что сербский язык является полицентричным языком, который обслуживает несколько наций и государственных образований. Для него характерно употребление двух видов алфавита (кириллицы и латиницы) и расслоённость на варианты (восточный, западный и южный). Данная социолингвистическая типология подкрепляется конкретным языковым материалом (около 20 единиц) из области фонетико-фонологической, грамматической, синтаксической и прагматической нормы.

